

OBSAH

ÚVOD	11
1 OSOBNOST A DÍLO	15
1.1 Dějiny bádání	15
1.2 Prameny	21
Justinova vlastní díla	21
Akta Justina a jeho druhů	22
Tatianos a církevní otcové	23
Svědectví Eusebia z Kaisareie	24
1.3 Osobnost	28
Samařan?	30
Filosof.	32
Křesťanský učitel	36
Apologeta	37
Mučedník	39
1.4 Dílo.	40
Textová tradice	42
1.5 Justinovo učení.	47
Učení o Logu	47
Další rysy Justinovy teologie	49
Teologie svátostí.	49
Eschatologie.	50
2 KONTEXT: KŘESŤANSKÁ LITERATURA	
2. STOLETÍ	53
2.1 Justinovi předchůdci a současníci	56
Quadratus.	56
Aristeidés	57
Aristón z Pelly	58
2.2 „Heretici“	59
Basileidés	59
Valentinos.	60
Markión z Pontu	61
2.3 Pohanská reakce.	62
Fronto z Ciry.	62

	Lúkianos ze Samosaty	63
	Kelsos	64
2.3	Justinovi žáci a pokračovatelé	65
	Tatianos	65
	Miltiadés.	67
	Apollinaris z Hierapole	67
	Melitón ze Sard	68
	Athénagoras	69
	Theofilos z Antiochie	71
3	JUSTIN A BIBLE.	73
3.1	Úvod	73
3.2	Dějiny bádání	74
	Citace starozákonní	74
	Citace novozákonní	78
	Shrnutí	83
3.3	Prorocké spisy a prorocký duch.	87
3.4	Písmo / Písma, je psáno	93
	Je psáno / píše se	95
3.5	Justin a „Starý zákon“	98
3.6	Justin a „Nový zákon“	103
	Evangelium a evangelia	104
	Citace Ježíšových slov	106
	„Vzpomínky apoštolů“	110
	Narativní látky	129
3.7	Vztah k novozákonním autorům	131
	Pavlovy listy	132
	Matoušovo evangelium	133
	Markovo evangelium	134
	Lukášovské spisy	134
	Janovské spisy	135
3.8	Závěr.	136
4	VÝKLAD ŽALMU 22 (21 LXX).	139
4.1	Žalm 22.	141
4.2	Citace Ž 22 v kanonických evangeliích, u apoštolských otců a Justina Mučedníka.	144

Ježíšova slova na kříži (Ž 21,2a LXX)	146
Výsměch kolemjdoucích (Ž 21,8–9 LXX).	148
Ukřižování a losování o oděv (Ž 21,17–19 LXX)	152
Chvála Boha ve shromáždění (Ž 21,23n LXX).	157
4.3 Justinův výklad Žalmu 21,2–24 (LXX)	158
Kontext	158
Daleko od mé spásy... (Dial. 99,2–3 ~ Ž 21,2b.3 LXX) . . .	160
Ty však pobýváš ve svatyni...	
(Dial. 100,1–5 ~ Ž 21,4 LXX)	161
V tebe doufali otcové naši (Dial. 101,1n ~ Ž 21,5–7 LXX) . . .	165
Naděje má od prsou matky mé	
(Dial. 102,1–4 ~ Ž 21,10 LXX)	166
Moje síla vyschla jako střep	
(Dial. 102,5 a 103,9 ~ Ž 21,16 LXX)	168
Spolehnutí na Hospodina (Dial. 102,6 ~ Ž 21,11n LXX) . . .	169
Úzkost je blízko a není, kdo by pomohl	
(Dial. 103,1–2 ~ Ž 21,12n)	170
Otevřeli na mě svou tlamu jako řvoucí lev	
(Dial. 103,3–6 ~ Ž 21,14 LXX)	171
Všechny mé kosti se rozlévají (Dial. 103,7–8 ~ Ž 21,15) . . .	173
Odvedl jsi mě do prachu smrti	
(Dial. 104 ~ Ž 21,16b–19 LXX)	174
Úpěnlivá modlitba (Dial. 105 ~ Ž 21,20–22 LXX)	175
Oslava Hospodina ve shromáždění	
(Dial. 106 ~ Ž 21,23–24 LXX).	177
Znamení proroka Jonáše (Dial. 107)	179
4.4 Závěr.	180
5 ZÁVĚR	185
Justinův výklad Žalmu 21 (LXX)	
(<i>Dialog se Židem Tryfónem</i> , kap. 97,3–107,1)	193
Seznam zkratk	205
Bibliografie.	209
Poděkování.	217

1.3

OSOBNOST

Jak jsme viděli výše, o životě Justina zvaného Filosof či Mučedník se nezachovalo příliš spolehlivých zpráv. Pokusme se na jejich základě nejprve rekonstruovat jeho základní životní data.

O jeho původu čteme na prvních řádcích Justinovy *První apologie*. Rok narození neznáme, můžeme se jej domýšlet toliko sekundárně podle dalších životních dat, zejména podle (rovněž ne zcela jisté) datace jeho úmrtí. Podle mučednických akt byl spolu se šesti dalšími křesťany popraven nejspíše v r. 165⁷⁴ v Římě za prefekta Quinta Iunia Rustica. O Justinově věku tu není žádná zmínka, není však důvod se domnívat, že by dosáhl zvláště pokročilého věku, a zcela jistě nebyl mladý.

V úvodních kapitolách *Dialogu se Židem Tryfónem*, který je situován do doby Bar Kochbova povstání (132–135 po Kr.) nebo krátce po něm, Justin líčí svou poutí filosofickými školami a své obrácení ke křesťanství. Z jeho vyprávění vyplývá, že je to už nějaký čas, co ukončil své filosofické vzdělání, které římstí mladíci absolvovali nejdříve po 17., spíše ale po 20. roce života. Jakkoliv můžeme Justinovu výpověď v *Dialogu se Židem Tryfónem* považovat za stylizovanou, klasického vzdělání se mu podle všech indicií dostalo. K otázce jeho životních dat je pro nás podstatné, že v tomto díle vystupuje jako zralý muž, který má postavení a autoritu. Justinovo narození bychom tak mohli klást do prvního desetiletí 2. století po Kr.

Do doby před r. 132 či 135 můžeme zasadit též jeho konverzi. Ke křesťanství Justina podle vlastního vyprávění v *Dialogu se Židem Tryfónem* přivedlo setkání se „ctihodným starcem na břehu moře“,⁷⁵ nejspíše v některém z maloasijských měst na pobřeží – podle Eusebia to bylo v Efesu –,⁷⁶ kam se před válkou, resp. za „války židovské“ (tj. tzv. druhé války židovské, Bar Kochbova povstání) uchýlila řada židovských uprchlíků včetně jeho partnera v dialogu Tryfóna.

⁷⁴ Datace vychází ze záznamu v jinak nepřilíživě spolehlivé *Velikonoční kronice (Chronikon paschale)*, podle níž mělo dojít k popravě „za konzulů Ofita a Pudenta“. Ti byli v r. 165 skutečně konzuly. Eusebiova *Kronika* klade Justinovu popravu již do r. 156, srv. P. Dudzik, Úvod k „Umučení Iústína a jeho druhů“, str. 77, pozn. 1.

⁷⁵ Iust. Dial. 3.

⁷⁶ Eus. h. e. IV,18,6.

Když Justin Tryfónovi v úvodních kapitolách *Dialogu* vypráví o svém filosofickém vzdělání, popisuje, jak se při procházce po pobřeží setkal s neznámým starším mužem (*palaios tis presbytés*), který s ním zapředl filosofický rozhovor o nesmrtelnosti duše. Během sokratovského „maieutického“ rozhovoru ho stařec přivede k poznání, že „filosofové o těchto věcech nic nevědí ani nemůžou vyložit, co duše jest“, ⁷⁷ a Justin se ho ptá, koho tedy má člověk mít za učitele. Presbyter mu poví o spisech proroků, „kteří jediní pravdu věděli“, a o tom, co je v nich psáno, a Justina „pojme láska k těm mužům, kteří jsou Kristovými přáteli“. ⁷⁸ Podle Justinových slov toto iniciační setkání vedlo k jeho konverzi ke křesťanství, jež chápe především jako „pravou filosofii“.

Další informace o Justinově životě čerpáme z výše zmíněných mučednických akt Justina a jeho druhů. Podle nich působil jako učitel filosofie a minimálně dvakrát pobýval v Římě. ⁷⁹ Během svého druhého pobytu údajně bydlel nad Myrтинovými lázněmi, jež je bohužel obtížné identifikovat – dané místo textu není spolehlivě dochováno. Podle Justinových slov v aktech byl jeho příbytek zároveň místem, kde se setkával se svými žáky a kde probíhala výuka: při výslechu alespoň tvrdí, že nezná žádné jiné místo setkávání. ⁸⁰

Ubytování „nad lázněmi“ může naším uším znít nezvykle, ale v antických městech zřejmě nebylo neobvyklé, že se v blízkosti lázní nacházely pokoje k pronájmu, jak lze alespoň soudit ze Senekova popisu jeho pobytu ve městě Baiae. ⁸¹ Justin skutečně mohl bydlet „nad lázněmi“, tj. v obytných prostorách nad menšími lázněmi, jež byly určeny k pronájmu hostům. Vzhledem ke svému původu byl Justin nepochybně obeznámen s kulturou tzv. *gymnasií*, kde se shromažďovali filosofové, básníci, řečníci a předváděli své umění. ⁸² Pro jeho účely mohly být lázně jako místo setkávání vhodným

⁷⁷ Iust. Dial. 5.

⁷⁸ Iust. Dial. 8.

⁷⁹ Acta Iust. 3,3, srv. český překlad „Umučení Iústína a jeho druhů“ P. Dudzik, in: Petr Kitzler (ed.), *Příběhy raně křesťanských mučedníků I*, str. 80.

⁸⁰ Acta Iust. 3,3.

⁸¹ Seneca, Ep. 56, cit. dle H. G. Snydera, „Above the Bath of Myrtinus: Justin Martyr's ‚School‘ in the City of Rome“, *HTR* 100 3 (2007), str. 338.

⁸² H. G. Snyder, „Above the Bath of Myrtinus“, str. 348.

místem; hluk okolo lázní, o kterém píše římský filosof Seneca, je každopádně známkou živého ruchu.

Během zmíněného pobytu v Římě, o němž mluví mučednická akta, pravděpodobně vznikla Justinova stěžejní díla: (*První Apologie* neboli „Obrana“ (1Apol.), pocházející přibližně z roku 150, která je adresována jako „petice“ (*libellus*) císaři Antoninu Piovi a jeho adoptivním synům, senátu a lidu římskému; i později, nejspíše kolem r. 160 nebo po něm, vzniknuvší *Dialog se Židem Tryfónem* (Dial.), který je, jak už název spisu napovídá, obranou křesťanské víry proti judaismu, resp. židokřesťanství.

Rovněž o Justinově smrti nám přinášejí zprávu – nejspíše autentickou, alespoň pokud jde o nejstarší recenze A a B – mučednická akta. Podle nich byl r. 165 postaven před soud římského městského prefekta Q. Iunia Rustika.⁸³ Na základě jeho rozhodnutí byl spolu s pěti dalšími muži a jednou ženou zbičován a následně stat.

Hlavní aspekty Justinova životního příběhu jsem shrnula do pěti kapitol podle jeho životních fází a rolí: Samařan?, Filosof, Křesťanský učitel, Apologeta a Mučedník.

Samařan?

Na prvních řádcích Justinovy *První apologie* se Justin představuje jako „syn Priskův, vnuk Bakchiův“⁸⁴ narozený ve městě Flavia Neapolis v Samařsku (dnešní Nábulus v Palestině, na Západním břehu Jordánu). Podle jmen svého děda a otce pocházel nejspíš z rodiny kolonistů řeckého či spíše latinského původu, kteří se usadili v „Novém městě“, založeném Vespasianem po „válce židovské“, v r. 72 po Kr., poblíž ruin starého židovského města Šekemu (v Novém zákoně označovaného Sichem⁸⁵), v místě, kde se otevírá

⁸³ Q. Iunius Rusticus byl městským prefektem v Římě v letech 162–168; ve své době byl významným stoickým filosofem a bývalým učitelem tehdejšího císaře, „filosofa na trůně“ Marka Aurelia (161–180).

⁸⁴ Iust. 1Apol. 1. Tuto informaci přebírá rovněž Eusebios v *Církevních dějinách*, srv. h. e. IV,18.

⁸⁵ Skutky apoštolské kladou do Sichemu hrobku patriarchů, srv. Sk 7,14–16: „Pak si Josef vzal k sobě svého otce Jákoba a všechny své příbuzné; bylo jich sedmdesát

proluka mezi horami Garizim a Ebal směrem ke Středozemnímu moři. Flavia Neapolis byla městem postaveným v antickém stylu – byla vybavena kolonádami, divadlem, hippodromem, amfiteátre a na hoře Garizim byl vybudován chrám zasvěcený římskému bohu Iovovi.⁸⁶ Řecký název osady Neapolis („Nové město“) se uchoval v arabském označení Nábulus; dnešní Izraelci označují moderní Nábulus tradičně Šekem.⁸⁷

Šekem je lokalita s dlouhou kulturní a náboženskou kontinuitou. Nejstarší doklady o skromném osídlení sahají do mladší doby kamenné a rané doby bronzové (4. tisíciletí př. Kr.). Kolem r. 1900 př. Kr., ve střední době bronzové, zde vzniklo významné město, o němž se zmiňují i egyptské prameny. Šekem jako dominantní sídlo v Samařské vysočině se ve druhé polovině 19. století př. Kr. stal cílem vojenské výpravy Sesostrise III. Kolem r. 1650 bylo město opevněno kyklopským zdívkem a pravděpodobně ze stejné doby pochází tzv. migdalský chrám na nejvyšším bodě města. Budova o rozloze 21 × 26 metrů byla pravděpodobně po několika staletí jedním z nejpozoruhodnějších chrámů v Kanaánu. Ve druhé polovině 16. století př. Kr. město Šekem velmi utrpělo během egyptského dobývání a bylo nutné obnovit hradby. Ve 14. století je tento městský stát zmíněn v korespondenci egyptského dvora faraona Achmatona (dopisy z el-Amarny).

K další vlně destrukcí došlo kolem r. 1100 př. Kr. Šekem byl znovu opevněn zhruba o 200 let později. Město, které se mezitím stalo izraelským, zaniklo po dobytí severního království Izraele Asyřany koncem 8. století př. Kr. Na pár desetiletí pak bylo obnoveno v perské době, o čem svědčí především obětní dary. Po požáru koncem 5. století bylo znovu opuštěno.

Za vlády helénistických dynastií Ptolemaiovců a Seleukovců Samařané Šekem znovu vybudovali a zřídili na hoře Garizim přímo

pět. Tak se Jákob dostal do Egypta a tam zemřel on i naši praotcové. Jejich ostatky přenesli do Sichemu a uložili je do hrobky, kterou Abraham koupil od synů Emorových v Sichemu a zaplatil stříbrem.“

⁸⁶ Y. Magen, *Flavia Neapolis: Shechem in the Roman Period* (Judea & Samaria Publ. 5), Jeruzalém 2005 (hebr.), cit. dle <http://www.bibelwissenschaft.de/wibilex/das-bibellexikon/lexikon/sachwort/anzeigen/details/sichem/> [6. 9. 2018].

⁸⁷ Tamt.

nad městem kultovní místo, které konkurovalo kultu v Jeruzalémě.⁸⁸ Chrám na hoře Garizim byl definitivně zničen hasmoneovským králem Janem Hyrkánem v roce 128 př. Kr. a o dvacet let později též samařské město Šekem.

I když Justin v *Dialogu se Židem Tryfónem* mluví o Samařanech jako o „svém lidu“,⁸⁹ takřka nic nenasvědčuje tomu, že by měl zvláštní znalosti samařských náboženských tradic,⁹⁰ k nimž patřily samařský Pentateuch či kult na hoře Garizim. Někteří badatelé přesto v jeho díle objevili „samaritanismy“, např. pečení pesachového beránka roztaženého do podoby kříže⁹¹ či v etymologii výrazu *satanáš*.⁹² Otázka je, nakolik měl možnost v dětství zachytit či vnímat starobylé trosky nedalekého Šekemu a jakou roli sehrál jeho původ v dalším duchovním vývoji. Na několika místech svých děl se prohlašuje za „pohana“ a přiznává, že je neobřezán.⁹³ Ačkoliv jej podle jeho vlastních slov přivedly ke křesťanství spisy proroků a zná kánon hebrejské Bible, hebrejsky Justin nejspíš neuměl.⁹⁴

Filosof

Podle autobiografického vyprávění v úvodních kapitolách jednoho ze svých dvou stěžejních děl, *Dialogu se Židem Tryfónem*, z něhož už jsme uvedli příběh jeho konverze, se Justin velmi zajímal o filosofii: prošel několika filosofickými školami (stoa, peripatetici, pythagorejci) a vystřídal několik učitelů, až zakotvil u (středo)platoniků.⁹⁵ Podívejme se nyní blíže na líčení jeho filosofického hledání, které už dlouhou dobu vzbuzuje zájem badatelů.

⁸⁸ Tamt.

⁸⁹ Iust. Dial. 120,6.

⁹⁰ O. Skarsaune, *The Proof from Prophecy*, str. 147.

⁹¹ Iust. Dial. 60,3, srv. W. Shotwell, *The Biblical exegesis of Justin Martyr*, London: S.P.C.K. 1965, str. 85, pozn. 1.

⁹² Iust. Dial. 103,5, srv. W. A. Shotwell, *The Biblical exegesis of Justin Martyr*, str. 85.

⁹³ Srv. Iust. Dial. 28,2.

⁹⁴ Ch. Munier, *L'Apologie de Saint Justin, philosophe et martyr*, Fribourg Suisse: Editions universitaires, 1994, str. 1 a 7.

⁹⁵ Srv. Iust. Dial. 2.

To, že nosí plášť filosofů (tzv. *tribon* či *pallium*), je podle Justina líčení v *Dialogu* prvotní popud, proč k němu Tryfón se svými přáteli přistoupil, když se procházel sloupovou síní, a zapředl s ním filosofický rozhovor.⁹⁶ Jako důvod, proč ho oslovuje, uvedl, že se v Argu od sokratika Korintha naučil, že je dobré vstupovat pro vlastní – či lépe vzájemný – prospěch do hovoru s těmi, „kdo jsou oblečeni v tomto oděvu“. Následně se Tryfón představí jako „Hebrej z obřízky, který kvůli nedávné válce utekl z Palestiny a pobývá v Řecku, ponejvíce v Korintu“.⁹⁷ Justin se ho nato ptá, zda je mu filosofie stejně prospěšná jako Zákon a Proroci. Tryfón kontruje otázkou: „Není snad není přemýšlení o Bohu, o jeho jedinství a prozřetelnosti, součástí filosofie?“, a vyzývá Justina, aby mu vyložil „svoji filosofii“. Justin se nedá dlouho pobízet:

Jest filosofie opravdu majetnost převeliká a předrahá u Boha, k němuž nás sama vede a jemuž nás uvzácňuje, a v pravdě svatí jsou oni, kdo svou mysl oddali filosofii. Co však filosofie je a proč byla lidem sešlána, je mnohým skryto.⁹⁸

Justin následně líčí, jak probíhalo jeho filosofické hledání – nejprve „drahný čas“ strávil s jedním stoikem; o Bohu se od něj však nic nedozvěděl, a jak Justin sám uznává, sám stoik ani nic nevěděl, ani nepocítoval žádnou potřebu se po takovém vědění pít. Potom se učil u peripatetika, který po prvních dnech žádal, aby mu Justin za vyučování platil – a tak ho opustil s tím, že vlastně ani není filosof. Další filosofickou „štací“ byl proslulý pythagorejec, který se velmi honosil svou moudrostí. U toho Justin pohořel pro neznalost hudby, astronomie a geometrie, které patří podle pythagorejců k základním stupňům vzdělání. Jeho odmítnutí prý Justin těžce nesl, protože doufal, že pythagorejec by ho přivedl blíže poznání; jak sám říká, nebyl však ochoten věnovat dlouhý čas oněm naukám, „tomu, co duši od věcí hmotných odtahuje

⁹⁶ Srv. Iust. Dial. 1,2; 9,2.

⁹⁷ Iust. Dial. 1,1.

⁹⁸ Srv. Iust. Dial. 2 v překladu Fr. Sušila, „Rozmluva sv. Justina s Tryfonem“, *Spisy otcův apoštolských a Justina Mučedníka*, str. 308.